

DOSSIER EL PRIMER FRANQUISME

El mas Perxés d'Agullana, espai de memòria de la retirada

Per Miquel Serrano Jiménez^(*)

Resum

El mas Perxés d'Agullana, casa pairal confiscada durant la Guerra Civil, va adquirir un protagonisme especial durant la retirada republicana de principis de 1939, ja que va ser la darrera seu de la Generalitat de Catalunya, de la Institució de les Lletres Catalanes i dipòsit de salvaguarda d'obres d'art català abans de l'exili de bona part dels representants polítics i culturals del país i de l'ocupació franquista de tot el territori català. Per aquest motiu ha estat reivindicat com a espai del patrimoni memorial català i empordanès i, darrerament, ha estat inclòs dins la senyalització de l'itinerari memorial Retirada i camins de l'exili a l'Alt Empordà, vinculada a la Xarxa d'Espais de Memòria del Memorial Democràtic i al Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera.

Paraules clau

Guerra Civil, retirada republicana, exili, frontera, espai de memòria

Abstract

The Perxés Farm in Agullana, an ancestral home confiscated during the Civil War, took a special role during the Republican retreat at the beginning of 1939. It had been the last seat of the Catalan government (Generalitat), of the Institute of Catalan Arts and safeguard depository of Catalan works of art before the exile of the better part of the country's political and cultural representatives and the occupation of the Catalan territory by the Franco forces. For this reason, it has been vindicated as monument of the memorial patrimony of Catalonia and the Empordà and, recently, has been included in the mapped memorial itinerary of Retreat and Exile trails of the Alt Empordà, related to the Network of Memorial Monuments of the Democratic Memorial Office and to the Exile Memorial Museum in la Jonquera.

Keywords

Civil War, Republican retreat, exile, border, memorial monuments

* SERRANO JIMÉNEZ, Miquel (Figueres, 1980) és llicenciat en història de l'art per la Universitat de Girona (UdG) i té el màster de Gestió del patrimoni cultural en l'àmbit local (IPAC-UdG). Treballa com a historiador i conservador al Museu Memorial de l'Exili (MUME) de la Jonquera.

AGULLANA I LA GUERRA CIVIL

Agullana és un dels pobles fronterers de l'Alt Empordà que, des de mitjan segle XVIII, es va dedicar a la indústria del suro. A principis del segle XX (1913) s'han comptabilitzat més de 40 fàbriques i tallers de suro on treballaven cap a 600 persones.⁽¹⁾

Gràcies a aquest desenvolupament i al progrés econòmic vinculat al suro, el poble es va anar dotant d'un aire de petita ciutat, i la riquesa del poble i d'algunes famílies es va notar en la modernitat i l'exclusivitat arquitectòniques sobretot entre 1850 i 1930. En són exemples les escoles "Lluís Marià Vidal" i la "Casa Estela" de l'arquitecte figuerenc Josep Azemar (1913), i també el xalet dels Gomis (can Parellada), dels arquitectes Antoni Gaudí i Josep Pijoan, La Societat "La Concòrdia" i l'asil Gomis. Les voreres de granit, les decoracions ceràmiques i els xalets luxosos van donar a aquest poble un aire senyorial que es mesclava amb la tradicional cultura bosquetana, ramadera i agrícola tradicional del vessant sud de les Salines i les Alberes.

Quant als masos d'Agullana, tradicionalment vivien del cultiu de la vinya i els cereals, de la cria de bestiar i de l'horta, dels productes del bosc i del contraban. Algunes cases fortes d'Agullana que van fer fortuna amb el negoci del suro van renovar les masies de tradició i origen familiar aportant-li un aspecte senyorial i van edificar cases noves al poble.

Agullana, durant la Guerra Civil, tenia al voltant d'un miler d'habitants. A mesura que avançaven els esdeveniments bèl·lics, tot Catalunya va rebre diverses onades de refugiats de la resta de l'Estat. Des de 1937 Agullana, com la majoria de pobles catalans, va anar rebent i assistint desenes de refugiats,⁽²⁾ amb diversos problemes d'aprovisionament, fins al col·lapse de principis de 1939.

Els primers mesos posteriors a la rebel·lió militar ultradretana del 18 de juliol de 1936 es van saldar amb centenars de persones mortes a la rereguarda republicana. A Agullana van ser set les persones assassinades el 17 de setembre de 1936 al Castell i al cementiri de Figueres. Van ser Alexandre Cristià, capellà d'Agullana; Epifani Campà Genís, xofer, casat

1. HERNÁNDEZ, Santiago, *El món del Suro*, a Quaderns de la Revista de Girona, Girona: Diputació de Girona / Caixa de Girona, 1987; i JUANOLA i BOERA, Albert, *Història i històries de la indústria del suro*, Barcelona: Ed. Rourich, 2001.

2. Com a exemple d'això, la torre modernista de can Parellada va servir com a refugi de nens i dones de Màlaga entre 1937 i 1938.

de 53 anys, natural d'Agullana; Francesc Estela Felip, administratiu, de 77 anys natural de Llançà; Josep Maria Figa Bigas, farmacèutic, natural de Maçanet de Cabrenys; Joan Gich Romaña, metge, casat de 40 anys, natural de Palafrugell; Daniel Pous Santaló, home, de 33 anys, i natural d'Agullana, i Josep Serra Jordà, home, casat de 44 anys, i natural de Cassà de la Selva.⁽³⁾

A banda d'aquests execrables esdeveniments, relacionats directament i indirectament amb el cop d'Estat contrari a la República democràtica legalment constituïda i amb la revolució popular, incontrolada en molts aspectes, que aquest va ocasionar, el poble va viure la guerra pendent dels agullanencs que van anar al front. Un front que fins al 1939 sempre va estar molt lluny i des d'on les notícies dels esdeveniments arribaven lentament. Durant la guerra es van produir dos tipus d'exili. Un exili de dretes, quantificat en gairebé 50.000 persones que van marxar per terra, mar i aire per esperar el triomf de la revolta militar i ajudar-la des de l'exterior o com a integrants de l'Exèrcit del *Movimiento Nacional*,⁽⁴⁾ que es va produir sobretot els primers mesos del conflicte però també durant els anys 1937 i 1938, alguns dels quals van utilitzar els passos muntanyencs més amagats. I un exili massiu, la Retirada de 1939, quantificada en gairebé 500.000 persones que també van marxar per terra, mar i aire per evitar les represàlies del franquisme els uns i per intentar reorganitzar la resistència a la zona centre, si es podia, els altres. Moltes persones van marxar durant la guerra, per por, per convicció, per conservadorisme, etc., i la majoria va marxar al final del conflicte, per motius semblants, sovint pels mateixos passos muntanyencs cap a França.

Al llarg de la guerra, la majoria de les cases de famílies benestants d'Agullana van ser confiscades pel Govern de la República. Diverses propietats de les famílies Bech, Perxés i Gomis-Parellada en són alguns exemples. A partir de la campanya militar contra Catalunya, la zona de Girona es va anar omplint encara amb més intensitat de refugiats civils –bàsicament dones, nens i vells– i unitats militars en retirada davant l'avanç de les tropes franquistes, que no van trobar massa resistència. Després del Pacte de Munic, el setembre de 1938, que va simbolitzar l'immobilisme de les democràcies europees davant

3. Informació extreta del llibre dirigit per VILARROYA, Joan, *Els noms de la Guerra. Relació de totes les víctimes de les comarques gironines i el testimoni de l'última generació que va viure la Guerra Civil*. Sèrie Imatges 1936-1939. Hermes Comunicacions, SL., 2009.

4. DOLL-PETIT, R., *Els "catalans de Gènova": Història de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*. Barcelona, Abadia de Montserrat, 2003.

l'expansionisme feixista i nazi, les esperances d'una victòria republicana es van esvaïr definitivament i la resistència a ultrança esperant el conflicte europeu va ser inútil.⁵⁾ El 15 de gener de 1939 l'Exèrcit franquista va arribar a Tarragona, el 26, a Barcelona, i el 5 de febrer, a Girona. Figueres va ser ocupada el 8 de febrer. L'Exèrcit rebel va trigar poc més d'un mes a ocupar tota la zona republicana de Catalunya.

Durant la retirada, a Agullana es van establir delegacions de diverses administracions públiques de la República, com ara l'Estat Major Central de

*Situació d'Agullana a la comarca de l'Alt Empordà.
(Mapa: www.comarcalia.com).*

5. El Pacte de Munic (Baviera, 30 de setembre de 1938) el van signar el Regne Unit, França, Itàlia i Alemanya per solucionar la crisi dels sudets (Txecoslovàquia), amb la intenció d'evitar una nova guerra, en favor de l'ocupació alemanya d'aquesta regió. Això va permetre la invasió de la resta de Txèquia el març de 1939 i l'inici de la Segona Guerra Mundial el setembre del 1939, amb l'ocupació de Polònia. No va servir de res la retirada oficial de les Brigades Internacionals (novembre de 1938). La voluntat de l'Exèrcit rebel filofeixista era acabar d'arrel amb l'experiència republicana i democratitzadora a l'Estat espanyol, per això no es va avenir a crear cap zona neutral al pirineu gironí per evitar un terrible exili ni a pactar cap rendició condicionada amb els representants de la República.

l'Exèrcit, el Ministeri d'Estat, el Ministeri d'Hisenda, el Ministeri d'Agricultura, la Presidència de la Generalitat, la Conselleria de Cultura de la Generalitat i delegacions del Govern d'Euskadi i de l'URSS.⁽⁶⁾ També s'hi van establir les residències de diverses autoritats polítiques i militars, com ara el general Vicente Rojo o els presidents Juan Negrín, Lluís Companys i José María Aguirre.⁽⁷⁾ La Societat "La Concòrdia" es va habilitar com a hospital de campanya, on van morir molts soldats i civils.

El dia 25 de gener es va traslladar a Agullana el general Vicente Rojo i altres caps de l'Exèrcit republicà. El dia 3 de febrer, Juan Negrín Fidelman, el fill del president Juan Negrín, va celebrar a Agullana el seu casament amb l'actriu de cinema Rosita Díaz, en una cerimònia al jutjat municipal. El dia 4 es va produir un bombardeig a Agullana, a la zona de can Bech de Baix, ja que era sabut que era la residència de Juan Negrín i que altres institucions republicanes hi tenien seu a les proximitats.⁽⁸⁾ Amb el pas d'una de les últimes columnes de soldats republicans, el dia 8 de febrer a la nit, un grup va fer explotar un gran arsenal de trilita per impedir l'avanç franquista, cosa que va provocar un forat a la carretera de Darnius, justament a can Martí de la Burra (Bosquerós, Capmany). El dia 9 van volar el pont sobre la riera del Gou, de la carretera que uneix Agullana amb la Jonquera, i can Bach –antic can Guinart, actual ajuntament–, on hi havia un dipòsit d'armament i explosius. El dipòsit d'arsenal militar que hi havia a l'escorxador finalment no va ser volat.

A Agullana les cases i les masies estaven plenes de refugiats. Els voltants i les cunetes estaven plens de roba i altres objectes que la gent anava deixant a mesura que les forces l'abandonaven. El dia 8 de febrer gairebé tothom que no estava disposat a esperar l'ocupació ja havia marxat. Les zones pròximes a les carreteres van quedar plenes de cotxes avariats,

6. Alguns dels indrets on es van establir aquestes seus van ser: ca l'Amador Bech, can Bech, can Parellada, can Bech de Baix, can Perxés i les Escoles.

7. No massa lluny d'allà van residir uns dies, abans del 5 de febrer de 1939, el president de la República, Manuel Azaña, a can Barris de la Vajol, i el president de les Corts Republicanes, Diego Martínez Barrio, a Maçanet de Cabrenys.

8. Fins i tot la premsa del Rosselló, molt atenta als esdeveniments bèl·lics de l'Espanya republicana, es va fer ressò –amb algunes inexactituds– de l'estada del president del govern i del president de la Generalitat a les proximitats de la frontera francesa. El diari *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales* del dia 1 de febrer de 1939, conté una notícia titulada "Le sommeil des grands chefs" que ens diu: *La résidence officielle du président Negrin, pendant la nuit serait établie dans une métairie appelée « Can Bech de Baix » sur le territoire d'Agullana, à deux kilomètres de ce dernier village, près de la route qui part de La Bajol pour rejoindre celle du Perthus à Figueras au lit dit « Can Quartos ». Le président Companys a couché, ces trois dernières nuits, à la métairie du « Quinta », située à un kilomètre avant d'arriver à Massanet-de-Cabrenys.*

material sanitari, bestiar, roba, màquines d'escriure i multitud d'estris inservibles fruit d'una veritable desbandada.

Des d'Agullana les vies més usades pels refugiats per passar la frontera van ser tres: la que va cap al coll de Manrella, la del coll de Lli, passant per la Vajol i la del coll del Portell. Aquests camins conduïen directament als pobles de les Illes (Morellàs i les Illes) i el Portús.

Aquests extraordinaris esdeveniments i la vivència de la fugida precipitada i desmoralitzant de milers de persones van quedar gravats a la memòria col·lectiva dels agullanencs. Tot i que posteriorment hi hagué un relatiu control i recuperació de materials per part del nou estat franquista, molts veïns van aprofitar i reciclar bona part d'aquests materials (bicicletes, maletes, màquines d'escriure, bestiar, material sanitari, mantes i estris de tot tipus) deixats en la fugida de més de 200.000 persones que van passar per la zona fronterera de la Jonquera. Molta gent va aprofitar les mitges i la seda emmagatzemades a l'església de Santa Maria, convertida en cooperativa durant un temps, i a can Gich. Diverses barraques de vinya van incorporar còmodes seients de cotxe al seu interior, moltes peces de vehicles van redistribuir-se al mercat negre i molts nens es van divertir estimbant cotxes avariats de les cunetes costes avall, de tants que n'hi havia.

Situació del mas Perxés al terme d'Agullana. (Mapa: ICC).

EL MAS PERXÉS COM A ESPAI DE MEMÒRIA

Pel que fa a la descripció de la casa, el mas de can Perxés és un edifici aïllat de tres plantes i golfes format per una casa pairal i una masoveria. Està situat a 1 km del poble d'Agullana, a la dreta de la carretera GI-501 cap a la Vajol, en un entorn voltat de suros, pins i camps de cultiu aterassats al voltant d'un rierol afluent del Guilla. En el conjunt de les edificacions cal destacar la torre, la capella privada, la terrassa, l'horta, el pont, el magatzem, la bassa i el pou.

L'estructura de la casa és de planta rectangular i està formada per diferents adossats, que són la casa principal, l'ala de la capella i la masoveria. La coberta de la part principal i la masoveria és formada per una teulada de doble vessant a laterals. La capella està situada entre la terrassa i la part oest de la casa. Les

*Accés al mas
per la GI-501.
(Foto: M. Serrano).*

façanes són de pedra vista, a excepció de la façana de migdia, que està arrebossada i pintada de color ocre clar. Els ràfecs estan decorats amb tres fileres de rajola, dues de rajola plana i una, al mig, en forma de dent de diamant.

La construcció de l'edifici és feta a base de granit, rajola i morter de calç. Les obertures són en bona part emmarcades amb blocs escairats també de granit, la pedra local de més bona qualitat. La casa, que ocupa més de 500 m² de sòl, està situada en un desnivell del terreny i hi ha dues grans feixes, una que conforma el tancat de l'horta, esglaonada, i l'altra que conforma la terrassa i les quadres, cobertes de volta catalana, de la planta baixa.

El primer pis té disposades sis habitacions al voltant d'una gran sala principal, coberta d'una volta rebaixada, enguixada i decorada amb motlures. De la sala principal hi ha un accés a la terrassa i un passadís que dona a les cuines i a l'entrada principal actual, a ponent.

La terrassa, situada a migdia, és de grans dimensions i gaudeix de bones vistes sobre el poble d'Agullana i sobre una part de la plana de l'Empordà fins a la serra de Rodes i el golf de Roses. A l'extrem sud-oriental presenta un torricó sense coberta de planta circular al qual s'accedeix des de la terrassa. Des de la terrassa hi ha un accés a la planta baixa. També s'accedeix des de la terrassa a la capella privada del mas, un espai rectangular decorat amb pintures de falses architectures i cels blaus amb núvols, dedicada a la Mare de Déu de la Immaculada. També hi apareixen, pintades en medallons circulars, les dates de 1800 (a la capçalera, costat nord), de 1936 (al costat oest) i de 1988 (costat est), data en què el pintor i artista Pierre Lambert, establert a Bosquerós, prop d'Agullana, va restaurar les pintures de la capella.

Entre el primer i el segon pis hi ha una escala que porta un entresòl, que era l'antic despatx i la biblioteca de Jaume Perxés i Vilaseca, el pare de l'actual propietària, na Maria Perxés.

El segon pis també està cobert de volta i presenta una disposició similar a la del primer pis. Destaca una triple alcova, amb separació individual i passadís comú, del costat de llevant. A partir d'aquí hi ha unes golfes i la caixa d'escala comença a pujar dos pisos més cap a una torre quadrada que culmina la casa dels Perxés. Aquesta torre, amb finestres circulars i rectangulars, té una barana de rajola i una cornisa amb diverses fileres de rajola. Des d'allà es divisa encara més una gran panoràmica sobre la contrada, des de Roses al Portús i des de les Salines al Puig Neulós i al coll de Banyuls. Sembla ser que aquesta torre fou construïda al voltant de 1932 després de diverses amenaces d'incendi dels voltants relacionades amb conflictes socials i laborals locals.

Vista del mas Perxés des de migdia. (Foto: M. Serrano).

Als voltants del mas cal destacar l'existència de diversos elements d'interès, com el pou, la bassa, el magatzem de la masoveria o el gran suro de can Perxés, que és un arbre monumental de més de setze metres d'alçada protegit per la Generalitat de Catalunya.⁽⁹⁾

Pel que fa a les notícies històriques de la família i la casa, cal assenyalar que el mas està documentat des del segle XIII (1212). La família conserva pergamins amb compravendes i altra documentació familiar dels segles XIII al XVIII, restaurats i conservats pel Servei de Restauració de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).

L'actual can Perxés es deu sobretot a dues grans reformes, dels segles XVIII i XIX. Durant la reforma de finals del segle XVIII (1791) el propietari de can Perxés fou Narcís Perxés, que també fou comandant de la resistència als francesos de la Guerra Gran. A mitjan segle XIX, Josep Perxés i Bech va tenir èxit amb negocis relacionats amb la indústria surotapera de la zona. Al llarg del segle XIX, s'hi van fer diverses reformes, entre les quals

9. Ordre de 30 d'agost de 1988 DOGC 1042, 12-09-1988; (número d'identificació 06.01.01).

l'any 1845 i el 1881. Durant la primera meitat del segle XX es va fer la torre quadrangular i l'entrada amb l'escala de granit, de pendent suau, entre d'altres reformes i manteniments puntuals als exteriors i a l'interior.

L'inici de la Guerra Civil a Agullana, com ja hem escrit, va comportar l'assassinat d'algunes persones del poble, sobretot per revenges personals, conflictes laborals i debats polítics locals. El cap de la família Perxés, Jaume Perxés i Vilaseca (1896-1995), pare de l'actual propietària, va témer que els membres d'algun comitè antifeixista el fessin presoner o l'assassinessin directament, i a l'octubre de 1936 va aprofitar per exiliar-se a França per algun dels passos muntanyencs propers al mas. D'allà viatjà fins al País Basc i des de Sant Sebastià es va enrolar amb l'Exèrcit franquista.

Aquesta casa, per la seva situació de proximitat a la frontera, les seves grans dimensions, el seu aïllament i la seva relativa integració i camuflatge dins el paisatge, va interessar a la Generalitat de Catalunya l'any 1938. Fou confiscada durant la primavera amb comunicació mitjançant l'Ajuntament d'Agullana. Els habitants de la casa, és a dir, la mare i els fills, van disposar d'uns vuit o deu dies per abandonar la casa pairal. La família Perxés va anar

Vista del mas des del suro de can Perxés. (Foto: M. Serrano).

a viure al mas Genís, camí de Darnius, passat el poble d'Agullana cap al sud-oest.

Un cop a Agullana es va saber l'activitat de Jaume Perxés al costat de l'Exèrcit sollevat, a la tardor de 1938, des de l'Ajuntament d'Agullana es va obligar la família Perxés a marxar a una distància d'almenys 70 km de la frontera, per intentar evitar qualsevol activitat d'espionatge o contacte amb Jaume Perxés. D'aquesta manera van anar a viure a Tossa de Mar on vivia l'àvia paterna. A Tossa, s'hi van estar fins al febrer de 1939, que van retornar una altra vegada al mas. Jaume Perxés Vilaseca, després de la victòria feixista, va ser jutge d'Agullana el mateix 1939 i alcalde als anys 50 del segle XX.

Durant la Retirada, el mas Perxés fou utilitzat per a dipositar-hi part del patrimoni artístic català salvaguardat de diverses ciutats catalanes i també com a la residència puntual d'un grup d'intel·lectuals de la Institució de les Lletres Catalanes (ILC) abans d'abandonar el país cap a l'exili. Aquesta institució hi va celebrar la darrera reunió el 27 de gener, justament al despatx de Jaume Perxés, l'actual biblioteca de la casa.⁽¹⁰⁾ Pel que fa a les obres d'art, el dipòsit de can Perxés era subsidiari del que existia al mas de can Descalç de Darnius. Malgrat haver-hi menys obres, hi havia importants col·leccions del Museu Arqueològic i diversos retaules gòtics. Totes les peces eren ben embalades, cobertes i inventariades a les quadres de la planta baixa del mas.⁽¹¹⁾ Un cop tothom ja va haver marxat, dos mossos d'esquadra es van quedar per fer el traspàs del dipòsit a les forces de l'Exèrcit ocupant.

A més d'aquest grup d'intel·lectuals vinculats a la Generalitat, pel mas van passar-hi molts diputats del parlament català, altres funcionaris de la Generalitat, artistes, escriptors, alguns dels seus coneguts i familiars, mossos d'esquadra, consellers com Antoni M. Sbert, Carles Pi i Sunyer, Josep Tarradellas, Pere Bosch Gimpera i el mateix president de la Generalitat, Lluís Companys.

10. L'ILC va ser creada el 1937 com a organisme de la Generalitat de Catalunya amb l'objectiu d'ajudar els escriptors durant la guerra i promoure la literatura catalana. Aquesta darrera reunió va ser presidida per Pompeu Fabra, que actuava com a president accidental i substituït de Josep Pous i Pagès.

11. Pel que fa al mas com a dipòsit de part del patrimoni artístic català, cal recuperar el capítol anomenat "La salvaguarda del Patrimoni artístic a les darreries de la guerra" de PI I SUNYER, Carles, *La Guerra (1936-1939) Memòries*. Barcelona, Pòrtic, 1986, pàg. 218-222. Ramon Frontera, sotssecretari del Departament de Cultura, i Joan Subies Galter, cap dels Serveis de Museus, van formar part, des del 17 de gener de 1939, d'una comissió, com a representants de la Generalitat, de la Junta Central del Tesoro Artístico (Timoteo Pérez Rubio i Cándido Bolívar, entre d'altres). La Generalitat va deixar les obres del patrimoni artístic català als llocs on estaven guardades (és a dir, per tot el territori català, algunes en centres comarcals i a Olot, Bescanó, Agullana i Darnius). Malgrat això, a principis de febrer, marxa un grup d'obres amb les seleccionades per la Junta cap a Ginebra des de Ceret. La major part del patrimoni restà a Catalunya.

El Mas Perxés està ben situat en un pujol a la part alta del terme d'Agullana. És una casa gran, no gaire vella, entre senyorial i pagesa. La principal producció, entre aquells boscos d'alzines, és el suro; però el mas comprenia també algunes vinyes i alguns camps de conreu, i uns quants caps de bestiar. Als baixos de la casa, les habitacions dels masovers, els estables de les vaques, el celler i els magatzems per a guardar-hi el suro. El primer pis, reservat als senyors, amb la sala espaiosa, els mobles tradicionals i, al davant, la gran eixida amb una ampla vista damunt l'Empordà. I encara, entorn de la casa, altres corrals per al ramat, coberts per a guardar-hi l'herba, les eres i els pallers. Una bona concreció de la vida pagesa tradicional i acomodada.

Com a refugi per a guardar-hi una part del patrimoni era ben triat: per la situació retirada i les possibilitats d'emmagatzematge segur que oferia. En els locals de la planta baixa, de parets gruixudes i voltes resistents s'hi guardaven principalment les col·leccions del Museu Arqueològic, els objectes prehistòrics, la ceràmica i les escultures. Les troballes emporitanes havien anat a parar no gaire lluny del seu lloc originari. A les sales i a les habitacions del primer pis hi havia, ben condicionades, una selecció de retaules medievals. Amb la gran cuina pairal, l'espaiosa sala de respecte i unes quantes habitacions, podien allotjar-s'hi, amb les inevitables incomoditats imposades pel moment, un centenar de persones. Les dificultats vingueren del fet que el mas es convertí en un centre d'abrigall hospitalari, i foren molts més els qui s'hi allotjaren. I com que l'estada d'alguns era molt curta, d'un parell de dies, potser només d'una nit, es fa difícil calcular els qui aquells dies passaren pel Mas Perxés. Fou segurament per uns quants centenars el darrer acull abans de passar els Pirineus.(...)

(...) L'estada dels dos Presidents havia convertit el Mas Perxés en un important centre polític. Un parell de cops tinguérem la visita d'un altre President, el de les Corts de la República, Martínez Barrio, el qual es trobava bé entre nosaltres. Amb els dos presidents, de Catalunya i d'Euskadi, un grup nombrós de diputats del Parlament de Catalunya, un altre d'escriptors i artistes representatius de la

nostra cultura, i amb la guàrdia amb l'uniforme colorit i tradicional d'un escamot de Mossos d'Esquadra, ¿qui podria negar que en aquelles darreres jornades de la Catalunya republicana el Mas Perxés prengué una significació històrica?(...)

PI I SUNYER, C., *La Guerra (1936-1939) Memòries*. Barcelona, Pòrtic, 1986. Capítol 27: "Al Mas Perxés d'Agullana".

A finals de gener, el president Companys arribava al mas Perxés des de can Descalç. Al mas, on també s'havia instal·lat la Conselleria de Cultura, s'hi havia concentrat un gran nombre de personalitats polítiques i culturals catalanes. La Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya, encapçalada per Carles Pi i Sunyer, va establir a can Perxés una de les darreres parades abans de marxar a l'exili.

A Agullana, sota la pluja, desembarquem al mas Perxés, situat fora de la població i entremig de boscos. Gràcies a Déu! Ja era hora; el meu cos havia arribat al límit de les seves forces.

Un sostre i una llar amb foc, quina delícia! El nostre goig no dura gaire, però. La casa és gran, però som una seixantena i ja se'ns havien anticipat altres hostes, als quals s'afegeixen un núvol de parlamentaris que arriben, més tard, amb llurs famílies. La casa és gran, doncs, i no hi cabem; manquen seients i molts reposen per terra o asseguts sobre els matalassos escampats per les sales. Hi ha un foc, a la cuina, però aquesta és petita, hi caben, màxim, una trentena de persones. La casa és gran, però ultra tanta gent, hi ha dipositat el Tresor Artístic de Catalunya; caixes i més caixes, caixes enormes amb retauls i teles, s'enduen bona part de l'espai.

Quina fred més horrible patírem en aquella casa! Recordo dues nits durant les quals només vaig anar-me'n a estirar un parell d'hores en el matalàs que, a terra, constituïa el meu llit (per cobertor tenia un cortinatge); preferia no abandonar la cuina, on un foc amorós em desencarcarava les carns. (...)

(Agullana, 26 de gener de 1939)

ROMAGUERA, J., *Magí Murià, periodista i cineasta. Memòries d'un exiliat, 1939-1948*. Lleida, Pagès Editors, 2002, (p. 83).

(...) Davant meu, en un petit xalet que servia d'escola pública, hi ha un rètol que diu : Ministerio de Estado. A aquest racó pirinenc ha anat a parar el Ministeri d'Estat de la República espanyola. Fa pocs dies va instal·lar-se aquí a prop l'estat major general de l'exèrcit republicà. L'humil municipi d'Agullana-La Vajol participa ara (per quants dies?) de la qualitat de capital d'Espanya. (...) Sento que aquesta última ombra de capitalitat és un mal averany per a Catalunya. Ací hi ha alguna cosa que s'acaba, que panteixa, que mor tràgicament. Sota els meus peus, la terra de Catalunya s'enfonsa. Tinc la certitud de perdre-la, dintre de molt poc temps i qui sap per quant. (Agullana, 28 de gener de 1939).

ROVIRA I VIRGILI, A. [1940]. *Els darrers dies de la Catalunya Republicana. Memòries sobre l'exili català*. Barcelona, Curial, 1976.

La vida al mas durant aquests dies va ser viscuda de manera especial per la gent que hi va estar. Dues vídues d'Agullana, Rosa Genís i Rosa Comas, anomenades popularment "les llargues", foren llogades per preparar el menjar per als refugiats i van ajudar al grup de dones refugiades a organitzar-hi els àpats i el dia a dia. Els primers dies de l'estada de refugiats al mas, l'Ajuntament d'Agullana va facilitar-los el pa. La terrassa i la cuina van esdevenir dos dels punts neuràlgics de la casa.

Malgrat les grans dimensions de la casa, preparada per a un grup de 30 a 50 persones, aviat es van esgotar les reserves alimentàries i l'espai disponible per a passar-hi la nit. En aquells dies, amb tanta gent, a banda d'apassionades converses sobre l'avenir del país, van existir també diferències de criteri i d'estat d'ànim entre polítics i intel·lectuals i petits conflictes per accedir als matalassos disponibles del mas.⁽¹²⁾ Es calcula que aquest arribà a acollir al voltant de 300 persones, els dies de màxima aflluència, entre finals de gener i principis de febrer.

Pel que fa als testimoniatges que han deixat escrites referències sobre el mas durant el seu camí a l'exili podem destacar personatges com Antoni

12. Sembla que, en aquells moments, Pere Quart (Joan Oliver) va pensar irònicament a escriure una farsa que duria el nom de "La batalla del matalàs" per explicar què va passar quan van venir els polítics al mas reservat inicialment als intel·lectuals.

Rovira i Virgili,⁽¹³⁾ Carles Pi i Sunyer,⁽¹⁴⁾ Pere Bosch Gimpera,⁽¹⁵⁾ Frederic Escofet,⁽¹⁶⁾ Alexandre Deulofeu,⁽¹⁷⁾ Josep Maria Capdevila,⁽¹⁸⁾ Xavier Benguerel,⁽¹⁹⁾ Sebastià Gasch,⁽²⁰⁾ Miquel Joseph Mayol,⁽²¹⁾ Conxita Ventosa,⁽²²⁾ Jordi Murià,⁽²³⁾ Magí Murià,⁽²⁴⁾ entre les quals també hi havia Lluís Companys, Jaume Miravittles, Josep Irla, Josep Tarradellas, Antoni Maria Sbert, José Antonio Aguirre, Ramon Jauregui, Manuel Irujo, Pompeu Fabra, Mercè Rodoreda, Pau Vila, Joan Oliver, Lluís Montanyà, Armand Obiols (Joan Prat), Anna Maria Murià, Domènec Guansé, Francesc Trabal, Cèsar August Jordana, Josep Janés, Pere Rius, Alfons Maseres, Clementina Arderiu, Jaume Serra Hunter, Ramon Vinyes, Avel·lí Artís, Rosa Artís, Joan Ventosa Roig, Hermenegild Anglada Camarasa, Josep Roure, Josep Pi i Sunyer, Cèsar Pi i Sunyer, Francesc Pi i Sunyer, Teresa Rovira, Conxita Sellarés, Rosa Godo, Joan Casanoves, Joaquim Girós, Nicolau Battestini, Lluís Torres, Josep M. Francès, Josep Francès, Antoni Soler, Ignasi Mallol, Feliu Elies (Apa), Francesc Montserrat, Joan Fàbregas, Ramon Sanahuja, Martí Barrera, Simó i Bofarull, Farreres i Duran, Joan Soler i Pla, Martí Rouret, Eduard Ragassol, Ramon Frontera i Navarro Costabella, a més d'altres alts càrrecs, funcionaris, guàrdies d'assalt, carrabiners, mossos d'esquadra i familiars d'aquests.

Una gran expedició va travessar la frontera pel pas del Portús guiada per Pere Bosch Gimpera i Pau Vila el dia 31 de gener amb intel·lectuals, escriptors i les seves famílies. Aquest grup estava format pels qui no es trobaven en edat militar i per les dones i criatures que hi havia al mas. Pompeu Fabra, amb 70 anys, sembla que es va acomiadar de tothom dient:

13. ROVIRA I VIRGILI, A. [1940]. *Els darrers dies de la Catalunya Republicana. Memòries sobre l'exili català*. Barcelona, Curial, 1976.
14. PI I SUNYER, C., *La Guerra (1936-1939) Memòries*. Barcelona, Pòrtic, 1986.
15. BOSCH I GIMPERA, P., *Memòries*. Barcelona, Ed. 62, 1980.
16. FEBRÉS, X., *Frederic Escofet, l'últim exiliat*. Barcelona, Ed. Pòrtic, 1979. I del mateix autor, *Homenatge a Frederic Escofet (1898-1987): un militar al servei de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Presidència, 1999.
17. DEULOFEU, A., *Memòries de la revolució, de la guerra i de l'exili*. Figueres, Ed. Emporítana, 1974.
18. CAPDEVILA, J. M., *Del retorn a casa*. Barcelona, Pòrtic, 1971.
19. BENGUEREL, X., *Memòries (1905-1940)*. Barcelona, Ed. Alfaguara, 1971. I del mateix autor, *Els Vençuts (1939)*. Ed. Club del Llibre, Barcelona, 1979.
20. GASCH, S., *Etapas d'una nova vida (dietari de l'exili)*. Barcelona, Quaderns Crema, 2002.
21. JOSEPH MAYOL, M., *El bibliobús de la llibertat. La caiguda de Catalunya i l'èxode dels intel·lectuals catalans*. Editorial Símbol. Edició a cura de Quim Torra i Jaume Ciurana, 2008.
22. VENTOSA, C., *Temps de Guerra (diari íntim 1938-1939)*. Barcelona, El Cep i la Nansa Edicions, 1980.
23. MURIÀ, J., *Memòries al final de la Guerra*. Zapopan, Jalisco (Mèxic), Tallers Cárdenas y Asociados, 2003.
24. ROMAGUERA RAMIÓ, J., *Magí Murià, periodista i cineasta. Memòries d'un exiliat, 1939-1948*. Lleida, Pagès Ed., 2002.

“A reveure! Me’n vaig a morir a França”.⁽²⁵⁾ Estava formada per tres vehicles: un cotxe oficial de la Generalitat, un bibliobús (que duia el rètol de *Generalitat de Catalunya / Conselleria de Cultura / Institució de les Lletres Catalanes / Serveis de Biblioteques al Front*) i un autocar (que duia el rètol de *Generalitat de Catalunya / Servei d’Assistència Social als Refugiats*).

L’endemà, dimarts 31, des de bon matí, el mas tornà a trepidar d’animació. Els expedicionaris anaven en dos vehicles de força capacitat: el bibliobús dels Serveis de Cultura al Front i l’autocar de l’Assistència Social de la Generalitat. A l’autocar, que era més còmode, hi anaven la gent d’edat i les dones i criatures; i els més joves al bibliobús. Bosch Gimpera aniria al davant de la comitiva amb el seu cotxe oficial, i junt amb ell Pau Vila, que portava la llista i feia de cap de l’expedició. Però arribada l’hora de posar-se en marxa, vingué el primer entrebanc. L’autocar, estacionat en un lloc fent un xic de clot, i cobert de branques i fulles per a camuflar-lo, no es volgué engegar. Ho provà l’un, després l’altre; els més s’afanyaren a fer rodar la maneta, però tot fou endebades. El motor no arrencava. Un moment d’angoixa, de neguit. Fins que es decidiren a portar-lo a empentes a un punt elevat de la carretera, bo i esperant que empenyent-lo quan hi fos, fent el camí de baixada, es decidís a arrencar. De sobte, el soroll del motor que s’engega! Amb un panteix ronc. Però marxava. Un gran sospir d’alleujament de part de tots. I així sortí, una mica cerimoniosament, la comitiva. Bona sort!

PI I SUNYER, C., *La Guerra (1936-1939) Memòries*. Barcelona, Pòrtic, 1986. Capítol 29: “La sortida dels intel·lectuals”.

25. BENGUEREL, X., *Memòries (1905-1940)*. Barcelona, Ed. Alfaguara, 1971, pàg. 294. El fragment precís diu: “(...) L’endemà, 31 de gener, a primera hora, el bibliobús estava a punt. Igual que els meus companys a la seva, vaig dir adéu a la meua dona. Pompeu Fabra ens confortava afectuosament. Fins i tot, amb intent d’inspirar-nos confiança a somriure. Però, tot d’una, s’oblidava de nosaltres, se li endurien els trets de la cara, se li encantaven les pupil·les i es quedava mirant fixament qui sap on. A estones, refent-se d’un mal dissimulat estupor, contemplava al seu entorn les coses com si es tractés, pensava jo, no ben bé de coses, sinó de mots, dels noms que, enamorat i savi, havia pacientment inventariat i definit al seu Diccionari. Ja ho sé, em repeteixo, tant se val, però situat de nou en aquella circumstància, no sabia silenciar la seva presència ni deixar d’evocar el perfil romà del seu rostre de pell recuïta; el seu aire, segons com, displicent, distant; els gestos sobris, senyorívols, i, a darrera hora, el somriure resignat i dolç i trist que va oferir-nos, mentre anava repetint: “A reveure!” i, al final, les seves profètiques paraules: “Me’n vaig a morir a França”, que la seva veu es negava gairebé a pronunciar en veu alta.(...)”. Efectivament, el mestre Pompeu Fabra va morir a l’exili, prop de la frontera, a Prada de Conflent, el 25 de novembre de 1948 a l’edat de 80 anys.

Bibliobusos de la Generalitat, semblants al que van fer servir per marxar l'expedició de Pere Bosch Gimpera i Pau Vila el 31 de gener de 1939. (Fotos: ILC).

Vuit dels escriptors vinculats a la Institució de les Lletres Catalanes que van restar al mas van decidir marxar la nit del dia 4 de febrer, després de viure un bombardeig a les proximitats del mas de can Bech de Baix, on tenia la residència puntual el president Juan Negrín. A la nit, van passar per can Carreras, can Mallol (can Carbonell) i el coll de Manrella, i van pujar per la muntanya. Joan Oliver ens recorda que era una nit de lluna plena:

Una nit de lluna plena
tramuntàrem la carena,
lentament, sense dir re...
Si la lluna feia el ple
també el féu la nostra pena. (...) ⁽²⁶⁾

Es van perdre més d'una vegada, fins que no van trobar un noi de can Carreras que els va fer de guia, en una fugida que devia ser intensament dramàtica, Sebastià Gasch ho recordà així:

Els “vuit” –Montanyà, Obiols, Benguerel, Trabal i germà, Roure, Oliver i jo– ens sentim més units fraternalment que mai. [...] Ens acomiadem de Serra i els mossos. El moment és patètic. Comença la pujada per un camí gairebé vertical i ple de pedres humides. Encara és fosc. El silenci, gairebé absolut. I arribem a la “ratlla”. Una pedra la marca. Sensació indescriptible de deslliurança. Cantem victòria. Clareja. Esmorzem damunt l’herba. Al lluny es divisen les Illes. Esperem que es faci clar i entrem al poble. ⁽²⁷⁾

L’escriptor Xavier Benguerel explica així aquest episodi en les seves memòries:

En la fosca, el camí era indecís, perdedor. Ens vam equivocar moltes vegades abans d’arribar al cim. Finalment una pedra termenal va indicar-nos que ens trobàvem a ratlla de frontera. A baix, al peu de la carretera fonda i entenebrida, s’arregleraven les dues dotzenes mal comptades de cases de les Illes. Eren quarts de sis del matí. El cel era tot estrellat. Per defensar-nos del fred i de la fatiga ens vam refugiar en un casalot enrunat i abandonat a mitja vessant de la collada, i bon punt es féu de dia i al poble van obrir les primeres portes, vam afanyar-nos a baixar. ⁽²⁸⁾

26. QUART, P. (pseudònim poètic de Joan Oliver), *Corrandes d'exili*. Santiago de Xile; El pi de les tres branques, 1947.

27. GASCH, S., *Etapas d'una nova vida (dietari de l'exili)*. Barcelona, Quaderns Crema, 2002.

28. BENGUEREL, X., *Memòries (1905-1940)*. Barcelona, Ed. Alfaguara, 1971.

Mentrestant, aquests dies, els bombardejos de Figueres es deixaven sentir clarament des del mas, sobretot el del 3 de febrer, que va ser fort, cosa que no feia més que inquietar els milers de refugiats que travessaven l'Empordà. Entre el 4 i el 8 de febrer, també van passar prop del mas els camions que, carregats amb alguns dels béns més preuats de la República, baixaven de la mina de la Vajol cap al Portús i que es van dirigir cap a Ginebra custodiats per la Societat de Nacions.

El president de la Generalitat, Lluís Companys, passà uns dies al mas i l'últim dia estigué acompanyat d'una part del govern basc encapçalada pel lehendakari basc José Antonio Aguirre, que va tornar de París per recolzar Companys i sortir del país amb ell. L'última representació de la Generalitat va marxar de can Perxés ben d'hora el matí del dia 5 de febrer, junt amb la representació del govern basc, pel coll de Lli, el camí més curt per arribar a França i que evitava el pas pel Portús, on es concentrava la major part d'exiliats. Inicialment havien quedat per travessar la frontera amb el president Azaña i els presidents Negrín i Martínez Barrio, però aquests van marxar, sense previ avís, dues hores abans de can Barris cap a les Illes per evitar coincidir amb els presidents de Catalunya i Euskadi, que hi van arribar més tard.⁽²⁹⁾

(...) L'endemà al matí, a l'hora convinguda, sortírem del Mas Perxés per anar a trobar aquells amb qui faríem camí junts. El grup era força nombrós. Del govern català, Companys, Tarradellas, Sbert i jo; del basc, Aguirre, Irujo i Jáuregui. I uns quants que ens acompanyaven. Amb mi venien el meu fill Josep i el meu nebot Joan. L'equipatge, reduït al mínim; entre les poques coses, uns quants papers i les notes preses els darrers dies. Anàrem amb els cotxes fins a la Vajol. Allà hi trobàrem Martínez Barrio amb un grup d'acompanyants. Ens digué que ja feia llarga estona que Azaña havia marxat; que a darrera hora cregué que, si bé fent-ho tots el mateix dia, era millor no anar-se'n junts formant un grup tant nombrós. I la raó que devia decidir-lo a fer-ho així devia ésser facilitar els tràmits de recepció del President de la República per part de les autoritats franceses. Convinguérem aleshores que, d'acord amb aquest pla de sortida esglaonada, marxessin tot seguit

29. Les comitatives dels presidents Azaña i Martínez Barrio van ser acompanyades fins a les Illes pel president del Govern, Juan Negrín, però aquest va retornar a la Vajol el mateix dia 5 i marxà definitivament el dia 8 de febrer pel Portús.

Martínez Barrio i els seus; i al cap d'una estona ho faríem els catalans i els bascos. Una espera imprevista i un xic neguitosa. Tanmateix, però, l'assumpte tenia poca importància i, després d'una poca estona, emprenguérem el camí muntanya amunt.

PI I SUNYER, C., *La Guerra (1936-1939) Memòries*. Barcelona, Pòrtic, 1986. Capítol 32: La sortida (pàg. 242).

El dia 8 de febrer, des del mas, es van sentir dues grans explosions. Primer, el castell de Figueres; després, Llers; finalment, can Martí de la Burra i el pont del Gou. És un exemple de la política de “terra cremada”. Un grup de militars republicans també va passar pel mas Perxés, just abans de l'arribada de l'exèrcit franquista a la frontera. Amb la intenció de volar el mas es van posar càrregues d'explosius a diferents punts del mas.

*Retirada republicana i arribada de les tropes franquistes a la frontera del Portús.
(Fotos: Fons d'A. Chauvin / Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, Perpinyà).*

Finalment només va resultar destruït un garatge vora el còrrec que passa al costat de la casa, i molt malmesa la part on hi ha la capella, que va perdre bona part del sostre i per descomptat la decoració de les parets. Després d'aquesta explosió, un gran tell va saltar pels aires i es va arrencar de soca-rel. D'aquest tell encara en resta un vell rebrot que ara és un gran arbre de 70 anys.

Tot i que l'exèrcit franquista va arribar al Portús el dia 9 de febrer, van passar uns quants dies fins que Agullana fou ocupada per les tropes franquistes, que van arribar per la carretera de Darnius.

Un cop la guerra va acabar al front català, el mas fou recuperat pels seus antics propietaris, encara que no hi tornaren a viure permanentment, ja que disposaven d'una altra casa al poble d'Agullana. Es mantingué la masoveria i a finals del segle XX, na Maria Perxés i Santomà, nascuda el 1927 i filla de Jaume Perxés i Vilaseca, començà a arranjar-la i restaurar-la tal com està avui dia. Actualment els masovers resideixen a la masoveria annexa i la casa principal és la segona residència de na Maria Perxés.

Coincidint amb la progressiva reivindicació de la memòria republicana i l'exili –sobretot després de 1979–, el mas ha estat repetidament valorat i interpretat com a lloc de memòria amb el significat que va donar a aquestes paraules Pierre Nora,⁽³⁰⁾ ja que fou el darrer indret on féu estada el govern de la Generalitat republicana abans del seu llarg exili. Al llarg d'aquests darrers 30 anys ha rebut la visita de diversos polítics,⁽³¹⁾ historiadors, estudiants i ciutadans interessats per aquest episodi històric de la Retirada, als quals l'actual propietària ha obert amablement les portes de casa seva.⁽³²⁾ L'any 2000 van ser recuperats per part de l'Arxiu Nacional de Catalunya diversos documents que es van quedar durant l'estada de l'administració

30. NORA, P. (Dir.), *Les lieux de mémoire*. Collection Quarto, Gallimard, 1997, 3 volumes. Pierre Nora va revalorar historiogràficament el concepte de memòria històrica, la distinció entre memòria i història, la relativitat del passat i les diferents memòries col·lectives, en l'anàlisi de l'esforç humà conscient per entroncar amb el passat dins la seva obra d'inventari dels espais i objectes en què es basa la memòria nacional francesa.

31. El 1989 el president de la Generalitat, Jordi Pujol, va fer una visita al mas en el context d'una aparició pública en homenatge al 50 aniversari de la Retirada al coll de Manrella, espai de memòria on, des de 1981, es vénen fent diversos homenatges i commemoracions en relació amb el republicanisme, la Retirada i l'exili de la Guerra Civil. Aquesta visita va tenir lloc el diumenge 5 de febrer de 1989, justament 50 després que la comitiva del president Companys va passar la frontera cap a l'exili.

32. Cal agrair a la Sra. Maria Perxés Santomà la seva atenta rebuda, la seva hospitalitat i les explicacions i indicacions sobre la història de la seva família i del mas.

de la Generalitat al mas Perxés per la Retirada. Aquests papers van ser cedits al Parlament de Catalunya el maig de 2007.⁽³³⁾

Actualment, inclòs en un projecte de senyalització de camins de l'exili a l'Alt Empordà promogut pel Consell Comarcal de l'Alt Empordà i el Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera (MUME) i amb l'ajut del Memorial Democràtic (Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya), el mas Perxés ha estat senyalitzat amb un faristol panoràmic situat a l'entrada del mas, a la carretera d'Agullana a la Vajol, on s'informa del paper del mas durant la Retirada i de les principals vies i camins de l'exili a la comarca. Ara, aquest indret forma part de l'àmbit Espais de Frontera i Exili de la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya.

Reproducció de la senyalització en quatre llengües del mas Perxés (2009). Conté un text introductori de la Guerra Civil, un text específic amb informació del mas, fotos i mapes. (Imatge: Memorial Democràtic / MUME).

33. Aquest fons el conservaven els hereus i propietaris del mas, que els van restituir a la Generalitat arran de la filmació d'un documental de Televisió de Catalunya (TVC). La documentació va ser recollida i dipositada a l'Arxiu Nacional de Catalunya, que s'ha encarregat de la restauració, classificació i descripció dels fons. El fons conté un total de vuit arxivadors amb 179 documents del Parlament de Catalunya d'entre els anys 1932 i 1939, dels quals se n'han digitalitzat 3.244 imatges. Actualment el fons és al Parlament, i pot ser consultat digitalment a l'ANC. La documentació és de tipus electoral, d'activitat legislativa i de personal funcionari del Parlament.

Vista general d'Agullana des de la carretera de Darnius (GI-504) amb la localització dels principals passos muntanyencs i el mas Perxés. (Foto i muntatge: M. Serrano).

BIBLIOGRAFIA

Libres

- AUTORS DIVERSOS, *El primer exili dels bascos. Catalunya 1936-1939*. Barcelona-Bilbao, Fundació Ramon Trias Fargas / Fundación Sabino Arana, 2000.
- *L'ensulsiada. L'exili republicà*. Volum 22 de la sèrie "Catalunya durant la Guerra Civil dia a dia". Barcelona, Edicions 62 / La Vanguardia, 2006.
- GIFRE, P. (Coord.), *Història de l'Alt Empordà*. Col·lecció "Història de les Comarques Gironines", vol. I. Girona, Diputació de Girona, 2000.
- BENQUEREL, X., *Els Vençuts (1939)*. Ed. Club del Llibre, Barcelona, 1979.
- BERNILS, J.M., *La Guerra Civil a Figueres*. Figueres, Ed. Empordà, 1986.
- *Darnius*. Quaderns de la Revista de Girona núm. 106, Sèrie Monografies locals núm. 64. Girona, Diputació de Girona / Caixa de Girona, 2003.
- COMÍN COLOMER, E., *La República en el exilio*. Barcelona, Ed. AHR, 1957.

- GUILLAMON, J., *Literatures de l'exili*. Barcelona, CCCB, 2005.
- *El dia revolt*. Barcelona, Biblioteca Universal Empúries, 2008.
- MONTELLÀ, A., *El setè camió. El tresor perdut de la República*. Barcelona, Ara Llibres, 2007.
- OLIVER, J., *Obra en prosa*. Barcelona, Proa, 1997.
- PERNAU, J., *Diari de la caiguda de Catalunya*. Barcelona, Ediciones B, 1989, 2a Ed.
- PI I SUNYER, N., *L'exili manllevat*. Barcelona, Proa, 2006.
- PUJOL, E. (Coord.), *L'exili català del 1936-39. Un balanç*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, núm. 19, 2003.
- PUJOL, E. (Coord.), *L'exili català del 1936-39. Noves aportacions*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, núm. 22, 2006.
- PUJOL, E. i SOLÉ, F., *Exilis*. Barcelona, Angle Editorial, 2007.
- REVERTE, Jorge M., *La Caída de Cataluña*. Barcelona, Editorial Crítica, 2006.
- RIPOL, M., *Las rutas del exilio. Paseos y escapadas irrepetibles*. Barcelona, Alhema Media, 2005.
- ROJAS, C., *La Guerra a Catalunya*. Barcelona, Plaza & Janés Ed., 1979.
- SAURET, J., *L'exili polític català*. Barcelona, Ed. Aymà-Proa, 1979.
- SOBREQUÉS, J.; MORALES, M., *La Generalitat a l'exili*. Barcelona, Ara Llibres, 2008.
- TUBERT, E., *Agullana*. Quaderns de la Revista de Girona núm. 20, Sèrie Monografies locals núm. 11. Girona, Diputació de Girona / Caixa de Girona, 1988.
- VILA, P., *He viscut*. Barcelona, La Campana, 1986.

Articles i Revistes

- “La Justícia municipal”. *El Pirineo*. (5 d'octubre de 1939).
- “Singular tipismo de Agullana”. *Los Sitios*. (6 de maig de 1956).
- BOADAS, M.; TUBERT, E., “Trefins Agullanencs. Jaume Perxés, quelcom més que un agullanenc d'experiència”. Dins *El tap de Suro*. Revista d'Agullana, núm. 2, (1986), pàg. 11-13.
- “Trefins agullanencs. Maria Perxés i Santomà”. Dins *El tap de Suro*. Revista d'Agullana, núm. 13, (1989), pàg. 13-15.
- COMPTE I FREIXANET, A., “Ressenya bibliogràfica: Agullana”. Dins *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* núm. 22. Figueres, (1989), pàg. 356.
- PLA, J., “Can Perxés d'Agullana”, a *Revista de Girona*, núm. 178 (setembre-octubre de 1996). Girona, (1996), pàg. 101-106.
- PLANAS, S., “El Mas Perxés d'Agullana”, dins revista *Alberes*, 2010, pàg. 46-47, 2010.
- RIMALLÓ, F., “Agullana: Can Perxés, un estatge de la Generalitat”. *Setmanari L'Empordà*, núm. 69, (1979), pàg. 9.
- “Can Perxés: més sobre la casa pairal”. *Setmanari L'Empordà*, núm. 258, (1983), pàg. 29.
- SERRANO, M., “La geografia de la memòria. El cas del Mas Perxés (Agullana, Alt Empordà) dins el projecte de documentació de rutes per al Museu de l'Exili de

- La Jonquera”. Dins la publicació: ALCALDE, G.; BURCH, J. i CASAS, S. (Coord.). *Màster La gestió del patrimoni cultural en l'àmbit local. Curs 2005-2006. Treballs de recerca*. Institut del Patrimoni Cultural / Universitat de Girona (UdG), (2006), pàg. 155-161.
- “Camins de l'Exili (1939). Geografia de la memòria de l'exili republicà al Pirineu Oriental (Prats de Molló-Portbou)”. Documentació de rutes de l'exili pel Museu Memorial de l'Exili (la Jonquera). Inèdit, 2007.
- VAYREDA, M., “Can Perxés d'Agullana, una pairal amb història”, a *Empordà Federal*, núm. 13, Figueres. pàg. 22-23, 1988.
- VELAZ, A. M., “Entrevista a Maria Perxés”. *Revista de Girona*, núm. 247 (març-abril 2008). Girona, pàg. 130-137, 2008.

